

Mürsəlov Rizvan
“3” SAY TƏRKİBLİ FRAZEOLoji VAHİDLƏRİN STRUKTUR - SEMANTİK
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Tədqiqat zamanı biz çalışmışıq ki, hər iki dildə istifadə olunan frazeoloji birləşmələrin ümumi – oxşar və fərqli xüsusi cəhətlərini müəyyənləşdirmək üçün müqayisəli – tutuşdurma metodundan istifadə edək. Bundan başqa həm də təsviri metoddan da istifadə edilmişdir. Nəticədə hər hansı bir sözün mənası iki metodla müəyyənləşir. Birincisi, dil vahidi kimi sözün əsl mənası; ikincisi isə sözə əvvəlki gizli məna və ya ekstralingvistik situasiya ilə daxil olmuş spesifik məna. Bədii əsərləri nəzərdən keçirdikdə əlavə olunan məna həmişə kontekstdə aydınlaşır, danışığda isə bu situasiyadan asılıdır.

Tədqiqat və təsvirin metodları ictimai hadisə, ünsiyyət vasitəsi olan dilin materialist yöndən izahı anlayışından yaranırlar. Bu zaman həmin metodlar müqayisəli – qarşılıqlı olurlar. Lingvistik materialın təhlili həm sinxronik, həm də diaxronik aspektdə aparılır.

Müqayisəli – tutuşdurma metodu dedikdə, hər iki dildə istifadə olunan ikitərəfli xüsusi metod başa düşülür. Nəzəri dilçilik ədəbiyyatında düzgün qeyd edilir ki, məcazi mənanın sözdə mövcudluğu dilin lüğət tərkibində obrazlı leksikanın fərqlənməsinə səbəb olur. Semantikasına görə məcazi məna kəsb edən sözlər lüğət tərkibinin obrazlı leksikasına daxil olur. Obrazlı leksikaya daxil olan söz qruplarının, onların bu keyfiyyəti qazanma səbəbləri və yollarını, istifadə qaydalarını, üsullarını araşdırıb öyrənmək leksik üslubiyyatın vəzifəsidir (3., səh. 11).

Sözün məcazi mənada işlənməsinin meyarı – həmin sözün mənasının tərcümə zamanı digər dildə işlənən sözün mənasına uyğun gəlməsidir. Məlum olduğu kimi məcaz, sözün əsas-həqiqi mənasından törəyir. Yəni biz frazeoloji vahidin hər hansı dildə işlənməsindən asılı olaraq əgər həqiqi mənasını verə bilmiriksə, məcbur oluruq onun məcazu mənada işləndiyi formada verək. Bu o deməkdir ki, istər idiomlar, istərsə də atalar sözləri, zərb-məsəllər və s. hər hansı bir frazeoloji vahid bir dildən başqa dilə tərcümə olunduqda heç də həmişə olduğu mənanı vermir.

Əgər biz onu hər fi tərcümə etsək, heç bir qanunauyğunluq müşahidə edilməyəcək və mənanı başa düşməyəcəyik. Bu istənilən dildə özünü göstərəcək. Bu zaman məcazi mənalarmın yaranmasına səbəb olan nominativ məna özünü göstərmiş olacaq. Eləcə də istifadə olunan sözün təsviri, ifadəli və obrazlı olduğunu və mənasını dəqiqləşdirmək üçün mətn, situasiya, intonasiya və hərəkətlər mühüm rol oynamış olacaqlar.

“3” say tərkibli frazeoloji vahidlərə nəzər salaq.

- *Bir əldə üç qarpız tutmazlar* (atalar sözü).

Son vaxtlar hiss edirəm ki, çox işləmək səhətimə pis təsir edir. Bir əldə *üç* qarpız tutmaq olmaz. Ona görə də xahiş edirəm, məni radio komitəsindən azad edəsiniz (4., s. 277).

- *Ayağın ikiydi, indi üç olub.*

Qocalığın da öz ləzzəti var. Bağır – dedi. *Ayağın ikiydi, indi üç olub* (5., s. 214).

“3” say tərkibli frazeoloji vahidlərdən bəhs edərkən belə bir aforizmi də qeyd etmək yaxşı olardı.

Bizə üçəmanət qoyub babalar: Dilimiz, dinimiz, vətənimiz (Şah İsmayıl Xətai) (6., s. 146).

“3” say tərkibi ilə bağlı dünya dillərindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş aforizmlər o qədər də çox deyildir. Bunlardan bir neçəsinə nəzər yetirək.

- *Pullu insanlar üç* cürdür. Pulun köləsi olanlar, pulun dostu olanlar və pulun ağası olanlar (Deyl Karnegi).
- Hər kəsin *üç* şəxsiyyəti vardır: ortaya çıxardığı, sahib olduğunu, sandığı və sahib olduğu (Alfonse Karr).
- *Eşqdən qorxmaq, həyatdan qorxmaq deməkdir və həyatdan qorxanlar indidən üç dəfə ölmüşlər* (Bernard Rassel).

Azərbaycan dilində işlənən “3” say tərkibli frazeoloji vahidlərə atalar sözləri, zərb məsəllər və idiomlar şəklində nəzər salaq.

1. *Dostluq üç* olmalıdır: Gah ikisi səndə, birisi məndə

Gah ikisi məndə, birisi səndə.

2. *Gödək adam gündə üç* dəfə padişahlıq iddiasına düşər.

3. *Bir günün təcrübəsi üç günün nəzəriyyəsinə* daha yaxşıdır (7., s., 86, 115, 168, 169, 359, 318.)

Məlum olduğu kimi, ingilis ili dünya dilləri arasında özünəməxsus yer tutur. Demək olar ki, beynəlxalq aləmdə bu dilin əhəmiyyəti getdikcə artır. Nəticədə çoxlu miqdarda frazeoloji vahidlər bu dildən bizim dilimizə keçmişdir. Hal-hazırda da Azərbaycanın beynəlxalq aləmə inteqrasiyası ilə əlaqədar olaraq dilimizin ingilis dili ilə təmasları genişlənməkdə davam edir. İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş frazeoloji vahidlərin bir çoxunda məna çalarları kontekstdə qala bilsə də bəzi hallarda bir çox dəyişikliyə uğrayır. Bu istər atalar sözləri, istərsə də digər frazeoloji vahidlərdə özünü göstərir. Bu dəyişikliklərin baş verməsini bu cür aydınlaşdırmaq, əgər ingilis dilində olan idiomlar Azərbaycan dilində tərcümə olunursa və idiom kimi (Azərbaycan dilində) verilmirsə, nəticədə bir çox çətinliklər meydana çıxıb bilər. Onun mütləq tərcüməsi zamanı qarşılığı da Azərbaycan dilində verilməlidir. Yəni, idiom kimi.

İngilis dili frazeoloji vahidlərinin əksəriyyətinin Azərbaycan dilində analoqları var. Bunun isə əsas səbəbi hər iki xalqın həyat və məişətində, düşüncəsində özünü büruzə verən ümumi, oxşar cəhətlərdir. Bu həm də, beynəlxalq mübadilə çərçivəsində özünü göstərmişdir. Digər bir məsələ isə ondadır ki, əgər ingilis dili frazeologiyasında tərcümə olunan ifadələrin leksik və frazeoloji uyğunluqları yoxdursa bu zaman tərcümə zamanı onların ya ümumi frazeoloji mənası, ya da əsas tərkib hissəsinin semantikasını əsas götürülür.

Azərbaycan və ingilis dili frazeoloji vahidləri arasında uyğunluqlar tapmaq çətin olduqda tərcüməçi hər

konkret halda kontekstdən istifadə edərək (Bu zaman kontekst əsas götürülür) adekvat tərcüməyə nail olmalıdır. Adekvat tərcümə isə bir çox problemlərin həllində üstün rola malikdir. Çünki, frazeoloji vahidlər əsasən sabit söz birləşmələrinə aid olsalar da, onlar canlı danışıq zamanı, eləcə də bədii ədəbiyyatlarda (povest, roman, hekayə, oçerk və s.) yerindən və mövqeyindən asılı olaraq müxtəlif xarakterli dəyişikliyə məruz qalmaqqla işlədilir.

Bizim yuxarılarda qeyd etdiyimiz kimi, frazeoloji vahidlərin semantikasi zamanı frazeoloji vahidlərin müqayisəli-tipoloji şəkildə öyrənilməsi, həm Azərbaycan frazeologiyasının ingilis dilinə tərcüməsi, eləcə də İngilis frazeologiyasının Azərbaycan dilinə tərcümə olunması, həm də Azərbaycan-İngilis frazeoloji lüğətlərin yeni nəşrlərinin tərtib edilməsi və hazırlanması üçün əsas meyar ola bilər. Bu zaman əsas götürülən üstün cəhət tərcüməçinin hər hansı frazeoloji vahidləri özünün subyektiv düşüncələri əsasında deyil, müəyyən linqvistik qayd-qanunlara uyğun olaraq başqa dil materialında verə bilmək bacarığıdır.

“3” say tərkibli frazeoloji vahidləri araşdırdıqda ingilis dilinin özündə də bu vahidlə bağlı az misallara təsadüf olunur. Xüsusən atalar sözlərində.

Misal üçün:

1. *Three may keep a secret, if two of them are dead (proverbs)* – Üç adam sirri yaxşı saxlayar, əgər onlardan ikisi ölüdürsə. (1., p. 334). Azərbaycan dilində bunun ekvivalenti “*Sirri dostuna vermə, dostunun da dostu var.*”-dir.
2. *Three things are not to be trusted a cow's horn a dog's tooth, and a hore's hoof (proverbs)* - Üç şeyə inanmaq olmaz: inəyin buynuzuna, itin dişlərinə, bir də atın təpiyinə(1., p. 334). Bu ifadənin Azərbaycan dilindəki ekvivalenti belədir: “*Itə, ata, arvada etibar yoxdur.*”
3. *The best fish smell when they are three days old (proverbs)* – Gərək hər şeyi öz zamanında həll edəsən və yaxud, Ən yaxşı balığı da üç gün sudan kənardə saxlasan iyənər(hərfi) = Bu Azərbaycan dilinə tərcümədə “*Balıq başdan iyənər*” atalar sözünün ekvivalentidir (1., p. 32).
4. *Boldness in business is the first, second and third thing* – Cəsarət biznesdə lazım olan 3 şərtəndə ibarətdir (sayings) (1., p. 45).

Yuxarıdakı atalar sözünə uyğun digər bir ifadə də işlənir ki, o da həmçinin demək olar ki, eyni mənanı vermiş olur. Amma məzmunca fərqlidir.

- **Fish and guests stink after three days/Fish and guests in three days a stale/Fish and visitors swin three day/Fish and guests swell after three days** (sinonim frazeoloji ifadələr silsiləsindən). **Balıq və qonaq üç gündən sonra öz tərəvətini itirir**1., s. 105).
- **One Englishman can beat three Frenchmen** – Bir ingilis üç fransızı əzişdirər (və yaxud əksi də işlənir) (2., s. 270).
- **Two is company, but three is none// two is company, but three is a crowd// two is company, three is trumpery** – Müxtəlif sinonim formalarda işlənən bu zərb-məsəlin yalnız bir mənası var – **iki nəfər olanda kompaniya, üç olanda izdihamdır** (2., s. 343).
- **When three knowit, all know it** – üç adamın bildiyi xəbəri hamı bilir (2., s. 361).
- **While two dogs are fighting for a bone, a third runsawaywith it** – İki it bir sümük üstündə boğuşduğu üçün, üçüncü sümüyü götürüb aradan çıxdı.(hərfi mənada) – **Nə yoğurdu nə yapdı, hazırca kökə tapdı** – Azərbaycan atalar sözünə uyğun gəlir (2., s. 363).

İngilis dilində işlənən “3” say tərkibli idiomlara nəzər yetirək. Idiomlarda da araşdırma apararkən “3” say tərkibli ifadələrə az rast gəldik. Bu ifadələr də demək olar ki, bəzi hallarda bir-birini təkrarlayır. Məsələn:

- **Two's company, three's crowd – two people (usulay a couple an dates) are happier when nobody else is around** – **İki adam ətrafda başqa adam olmadıqda özlərini xoşbəxt hiss edirlər.**

My friend wanted to come with my girlfriend and myself but I told him that two's company and three's a crowd so, he stayd at home – Mənim dostum mən və mənim qız dostumla gəlmək istədi, amma mən ona söylədim ki, iki adam yanlarında başqa adam olmayanda özlərini xoşbəxt hiss edirlər.

- **As phony as a three dollar bill – phony not genuine – saxtakar (8)**
The woman excuses are as phony as a three dollar fill and i do not believe any of them – Qadınlar saxtakarlıqla üzr istədilər, amma mən onların heç birinə inanmadım.

- **Give three cheers for (someone) or give (someone) three cheers or approval to someone who has done well** – mükafatlandırmaq, layiq olduğu mükafatı vermək.

The crowd gave three cheer's for the team after the team won the final game – İzdiham komandanı final oyununda qələbə qazandığına görə üç dəfə salamlamaqla mükafatlandırdı.

- **Three R's – the three basic skills on school reading (w) riting (a) rithmetic** – Üç əsas təlimin məktəblərdə üstün tutulması. (7., s. 180).

Many people believe that teaching the three R's is the most impotant rol for schools – Bir çox insanlar əmindilər ki, üç təlimin öyrədilməsi, məktəblilər üçün ən çox əhəmiyyət kəsb edən bir işdir.

- **Three sheets to the wind=drunk=sərxoş, içkili**=The man walked down the street with three sheets to the wind.=Sərxoş adam küçə boyu gəzişirdi. (8)

- **Get the third degree**

- **Give (someone) the third degree.** – to be questioned in great detail about something

Nəsə bir şey haqqında kimisə sorğu-suala tutmaq.

- **When the boy returned from school he got the third degree from his mother** – Oğlum məktəbdən qayıdan kimi, anası onu sorgusuala tutdu.
- **Two`s company, three`s a crowd** – This is said of two people, particularly lovers, who would prefer to be alone together rather than to have someone else with them=Üçüncü adam artıqdır=İ'd rather not come to the cinema with you, thank`s. Two`s company...! -Mən istəməzdim ki, sən də bizimlə kinoya gedəsən. Üçüncü adam artıqdır...! (8)

ƏDƏBİYYAT

1. A.Abbasov. Dictionary of English proverbs. Bakı, Turan, 566 s.
2. A.Abbasov. English - Russian – Azeri Proemic Units. Bakı, 2018, Az.TU-nun mətbəəsi. 568 s.
3. T. Əfəndiyeva Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı (Bədii üslub) "Elm" Bakı 1980, 251 s.
4. Ə.İldırımoğlu. Zorən Jumalist II cild. Bakı, Elm, 356 s.
5. Ə.İldırımoğlu. Aqibət III cild. Bakı, Elm, 2017 416 s.
6. Ə.İldırımoğlu IV cild. Mənim rəncbər atam. Bakı, Elm, 2017 416 s.
7. Ə.Hüseynzadə. Azərbaycan atalar sözləri, zərb-məsəllər, hikmətli sözlər: Bakı, "Yazıcı" 1981
8. R.Fergussion. Dictionary of proverbs. OMEGA Books, etd. 1983, 331 s.

Açar sözlər: *Frazeologiya, meyar, atalar sözləri, idiomlar, zərb-məsəllər, hikmətli sözlər, aforizm, integrasiya.*

Ключевые слова: Фразеология, критерий, пословицы, идиома, перкуссия, мудрые слова, афоризм, интеграция

Key words: Phraseology, criterion, proverbs, idioms, percussion, wise words, aphorism, integration

Резюме

Несмотря на то, что было написано много исследований по фразеологическим единицам, все же есть проблемы, и они ждут своего решения. Одна из таких проблем заключается в том, что частота обработки количественных фразеологических единиц не изучается ни на английском, ни на азербайджанском языке. Фразеологические единицы «3» относятся к меньшинству. Основная задача - исследовать их структурно-семантические характеристики на основе материалов обоих языков. Для этого нужно обратиться к произведениям, рассказам. В то же время рекомендуется изучить как предложение, так и текстовый уровень.

Summary

Despite the fact that many researches on phraseological units have been written, still there are problems and they are waiting for their solution. One of such problems is that the frequency of processing of quantitative phraseological units is not studied both in English and in the Azerbaijani language. The phraseological units of "3" are among the minority. The main objective is to investigate their structural-semantic characteristics based on the materials of both languages. For this you need to refer to works, narratives. At the same time, it is advisable to examine both the sentence and the textual level

Rəyçi: dos.B.İ.Hacıyev